

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11206663>

UO‘K 373.1

O‘QITUVCHINI O‘Z USTIDA ISHLASH TA‘LIM-TARBIYA SAMARADORLIK GAROVIDIR

Q.B.Djo‘rayev

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

gambaralidjorayev@gmail.com

Аннотация: o‘z ustida muvaffaqiyatli ishlash, birinchi navbatda, o‘zini, o‘zining kuchli va zaif qirralarini tushunib yetish, jamoadagi mavqei, o‘rni va ahamiyatini anglab yetish, kelajagini mustaqil belgilay olish, ya‘ni o‘zligini anglashning muayyan darajasini nazarda tutadi.

Калит so‘z: o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, o‘smir, omil, do‘stlik.

УДК 373.1

САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕДАГОГА - ЗАЛОГ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ

Джураев К.Б.

Кандидат педагогических наук, доцент

gambaralidjorayev@gmail.com

Аннотация: успешная работа над собой, прежде всего, понимание себя, своих сильных и слабых сторон, понимание своей позиции, места и значимости в коллективе, умение самостоятельно определять свое будущее, т.е.

Ключевые слова: самосознание, самоуправление, отрочество, фактор, дружба.

UDC 373.1

THE EDUCATOR’S SELF-IMPROVEMENT IS THE KEY TO EDUCATIONAL EFFECTIVENESS

Q.B.Djurayev

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

qambaralidjurayev@gmail.com

Annotation: *successful work on oneself, first of all, understanding oneself, one's strengths and weaknesses, understanding one's position, place and importance in the team, being able to determine one's future independently, ie a certain level of self-awareness implies*

Keywords: *self-awareness, self-management, adolescence, factor, friendship*

O'z ustida muvaffaqiyatli ishlash, birinchi navbatda, o'zini, o'zining kuchli va zaif qirralarini tushunib yetish, jamoadagi mavqei, o'rni va ahamiyatini anglab yetish, kelajagini mustaqil belgilay olish, ya'ni o'zligini anglashning muayyan darajasini nazarda tutadi.

O'zlikni anglash shaxs va jamiyat hayotida turmush tarzi, jamiyat a'zolari bilan munosabatlarni to'g'ri tashkil qilish, muloqotning turli shakllarida o'z axloqini boshqarishda muhim o'rin tutadi. O'zlikni anglash darajasining yuqori bo'lishi ijtimoiy me'yorlarni bilish va jamiyat a'zolarining ijtimoiy fikrga hurmat bilan qarash atrofdagilarning axloqiy tubanlashuviga to'siq bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari o'zlikni anglash darajasining yuqori bo'lishi g'ayri ijtimoiy individlarning salbiy ta'siridan saqlaydi. Vijdon azobidan qo'rqish, atrofdagilar nazarida o'ziga ishonch va g'ururining poymol qilinishini xohlamaslik, shaxsni noloyiq, axloqsiz xatti-harakatlardan tutib turadi. /ururli, vijdonli inson yolg'onning kishilar va jamiyat uchun naqadar katta kulfat keltirishi mumkinligini yaxshi anglaydi va hech qachon haqiqatga xilof ish qilmaydi. Bunday shaxs jamiyat a'zolari o'z-o'zini hurmat qilishga qodir bo'ladi. Tuban hislar va mayllar quli bo'la olmaydigan insongina shaxs bo'la oladi, jamiyatning ma'naviyatli, ma'rifatli a'zosi bo'lib yetishadi.

O'zlikni anglash ham xuddi ong kabi tarbiya va insonning faol harakati jarayonida muntazam rivojlanib boradi. S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha: «Inson shaxsining shakllanishi o'zida o'zining uzviy qismi sifatida shaxs ongi va uning o'zligini anglashning shakllanishini mujassamlashtiradi. Bu ongli shaxsning rivojlanish jarayonidir» O'zlikni anglashning shakllanishi shaxs ma'naviy rivojlanishining negizidir. Bu shaxs ongining ijtimoiy yo'nalganligiga bog'liqdir.

O'zlikni anglash bilish hosilasidir. Bilish jarayoni uchun esa shaxsning o'z kechinmalarini ijtimoiy borliq bilan bog'liq ekanligini anglash talab qilinadi. SHunday qilib, o'zlikni anglash ikki tarkibiy qismdan iborat: anglash («men yomonman») va bilish («nima uchun men yomonman va bu nimaga bog'liq»). O'z-o'zini bilish

birdaniga, to'satdan namoyon bo'lmaydi. Inson o'zini bilishga bilimlarni egallash, kishilar bilan muloqot, faoliyat jarayonida o'rganadi. U kishilar xarakteri, ularning axloq motivlarini qanchalik ko'p bilsa, turli hayotiy vaziyatlarda odamlarni qanchalik ko'p kuzatsa, atrofdagilar, tarixiy shaxslar hayoti, badiiy asarlar qahramonlarini qanchalik ko'p o'rgansa, o'zining mohiyatini ham shunchalik teranroq tushunadi.

Shakllanib, rivojlanib boradigan anglash-murakkab hodisadir. Chunki bu yerda bilishning o'ziga xos shakli namoyon bo'ladi: shaxs bilishning ham ob'ekti, ham sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi. So'z shaxs xarakterining salbiy qirralarini bartaraf qilish to'g'risida ketganda, o'zlikni anglash kishidan o'ziga qat'iy va ayovsiz munosabatda bo'lishni talab qiladi. Chunonchi, kimlardir ishyoqmaslik odatini yengish uchun o'zini ikki-uch marta ko'proq hajmda ish bajarishga majbur qiladi, o'zini idora qila bilishni tarbiyalash uchun esa ko'ngil ochar tadbirlar, turli mayl, xoyu-havaslardan o'zini tiyishga, xafagarchilik hissini so'ndirishga harakat qiladi.

O'z axloqi mexanizmini tushunib yetish, o'zining har bir xatti-harakati, mayllari mohiyati va oqibatini chuqur anglashi uchun sezgi jismlariga ega bo'lishning o'zi yetarli emas. Jism yuzasidagi eng mayda zarralar, gullarning eng nafis jilolarini ilg'ab olishga qodir ko'rish qobiliyatiga ham ega bo'lish va ayni paytda o'zining harakatlaridagi qo'pollikni ko'ra olmaslik mumkin. Kishi eng mayin, nafis tovushlarni eshitishga qodir bo'lsa-da, o'zgaralar iztirobi, ularning qalb nolalarini eshita olmasligi mumkin. Demak, sezgi jismlaridan tashqari or-nomus, vijdon, hozirjavoblik, adolat, burch, insoniylik kabi ma'naviy xislatlarni ham tarbiyalash, ya'ni o'zlikni anglashning muayyan darajasiga erishmoq lozimdir. Bunda shaxs shakllanishi jarayonining uzviy qismi bo'lgan o'zlikni anglash yuqoriroq darajaga ko'tariladi. Pedagogik nuqtai nazardan o'zlikni anglash ko'nikmasining rivojlanishi birinchi navbatda, kishi dunyoqarashi bilan bog'liq bo'lgan o'z-o'zini baholash va tahlil usullarini egallab olish demakdir.

O'zlikni anglashning rivojlanishi inson mohiyati qirralarining har tomonlama qamrab olinishi, ularning har birini teran tahlil etishi bilan rivojlanuvchi tarmoq bo'ylab harakat qiladi: bilmaslikdan bilishga, ya'ni shaxs rivojlana borgani, hayotiy tajribasi ortgani sari o'zlikni anglash ko'nikmasining takomillashuvi shiddatliroq va serqirraroq bo'la boradi. SHu sababli o'smirlik yoshi boshlanishi bilan o'z-o'zini bilish tugal holatda namoyon bo'lmaydi, balki bir necha bosqichlardan o'tadi.

O'smirlarda o'zligini anglash darajasini o'rganish, ular o'zligini anglashining o'ziga xos qirralari, zaif bo'g'inlarini aniqlash tarbiya yo'nalishlarini belgilab olish imkonini beradi. SHuningdek, bu shaxs tomonidan axloqiy me'yorlarning anglanish darajasini belgilash, mazkur bosqichda kam rivojlangan xislatlarni aniqlash va shu asosda o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash, ayniqsa, zarur ma'naviy xislatlarni

shakllantirish bo'yicha muayyan maqsadga yo'naltirilgan pedagogik tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi.

O'smirlarning o'zligini anglash darajasini o'rganishning qator metodlari mavjud. Bular: anketa so'rovi yozma ishlar.

Yozma ishlarni quyidagi mavzularda o'tkazish maqsadga muvofiqdir: «Sen kimga o'xshashni xohlarding va nima uchun?», «Sen o'zingda qanday xislatlarni tarbiyalashni xohlaysan?», «Sen o'z do'stingda qanday xislatlarni ko'rishni istaysan?», «Sen nimaga intilayapsan?».

Anketa savollariga javoblar va yozma ishlar boshqa metodlar uyg'unligida shuni ko'rsatdiki, ilk o'smirlik yoshidagi o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha dastlabki qadamlari kattalar, tengdoshlari, aniq timsollarga taqlid qilishdan boshlanar ekan. Odatda, o'quvchilar bu yoshda maktab va uyda maqtov eshitish uchun o'zlarida mehnat va o'quv ko'nikmalarini hosil qilishga intilishadi. Bu ko'proq faoliyatning alohida turlari bilan bog'liq eng oddiy xislatlar va ko'nikmalari: o'z vaqtida o'rindan turish, uydagi eng oddiy foydali ishlarni bajarish, kun tartibiga rioya qilish, o'quv fanlarini o'zlashtirishni yaxshilash kabilar.

Ilk o'smirlik yoshidagi o'quvchilar dastavval o'zlariga ko'ngilsizlik keltiruvchi kamchiliklar(ishyoqmaslik, besaramjonlik, qat'iyatsizlilik, va besabrlik)ni tezroq anglab yetishadi. Bu kamchiliklarni his qilish ularning o'zlari ustida ishlashlarining dastlabki ko'rinishidir. U yoki bu xatti-harakatlar to'g'risida ular alohida xislatlarning tashqaridan namoyon bo'lishiga qarab, ularni chuqur idrok etmay hukm chiqarishadi. SHu sababli kichik yoshdagi o'smirlarda o'z-o'zini tanqid juda zaif rivojlangan, ular ko'proq ota-onalari, kattalar ko'rsatgan kamchiliklarni idrok qilishadi («Onam o'jarsan» deydi, shunaqa bo'lsam kerak).

Ilk o'smirlik yoshidagi o'quvchilarning javoblarida axloqiy sifatlarni chuqur anglashdan guvohlik beruvchi qirralar hali juda oz. Alohida xislatlarni tarbiyalash esa ularning natijalari tezda his qilinsa, intilishlar namoyon bo'lgandagina muvaffaqiyatli kechishi mumkin. Demak, bu yoshda o'z ustida ishlash yaqin maqsadlarga erishishga qaratilgan, shu bilan bir qatorda tarbiyachining muntazam undab turuvchi nazorati va yordami zarur. Agar ilk o'smirlik yoshidagi o'quvchilarning o'z ustida ishlash faoliyati yo'naltirilmasa, bu jarayon to'xtab qolishi mumkin. Bu hol amaliyotda yaqqol ko'rinadi.

O'smir yoshidagi o'quvchilarning rivojlanishida burilish davri birinchi navbatda o'zlikni anglashning shakllanishi bilan bog'liq. Bu davrda bolalikdan kattalar holatiga, g'o'rlikdan balog'atga kabi o'ziga xos o'tish jarayoni yuz beradi. O'smir o'zining axloqi, atrofida gilar bilan o'zaro munosabati ustida bosh qotira boshlaydigan davr boshlanadi. U o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Ma'naviy idealni izlash, o'z

orzusini amalga oshirishga intilish uning asosiy maqsadiga aylanadi, ilk intim hislar uygʻonadi, shu sababli ular ulgʻaygach ularning axloqiy sifatlar doirasi ilk oʻsmirlik yoshidagi oʻquvchilarga nisbatan ancha kengayadi. Oʻsmir yoshdagi oʻquvchilar shaxsdagi masʼullik, insoniylik, boshlagan ishni oxiriga yetkazish, bir soʻzlilik kabi hislatlarni tushunishlarini namoyon qila boshlaydilar.

«Doʻst birinchi navbatda bir soʻzli, odil boʻlishi kerak, - deb yozadi Косонсой tumanidagi 28-maktabning 8-sinf oʻquvchisi Aziza, aytishadiki, doʻstlar bir-biriga yon berishi, shirin gaplarni gapirishlari kerak. Lekin qanchalik ogʻir boʻlmasin hal qiluvchi paytda hamisha haqiqatni gapirish kerak, boʻlmasa qanday doʻst boʻlding?».

«Sen qanday salbiy odatlardan qutulishni istaysan?», - degan savolga berilgan javoblardan shu narsa maʼlum boʻldiki, oʻsmirlar ulgʻaygan sari salbiylarga qaraganda koʻproq ijobiy xislatlarni anglab yetishgan, salbiy odatlar sirasiga asosan qaysarlik, ishyoqmaslik, irodasizlik, qiziqqonlik, oʻzbilarmonlik kabilarni kiritishgan.

Oʻsmir yoshdagi oʻquvchilar hayotiy maqsad, kelajak, kasb, fuqarolik burchi va hokazolar toʻgʻrisida oʻylay boshlaydi. Turli xildagi faoliyat turlariga qiziqish paydo boʻlgani sababli mustaqil maʼlumot olishga boʻlgan extiyoj kuchayib boradi. Ular oʻzlarini qiziqtirgan savollarga oʻzlari javob axtaradilar, ilmiy-metodik, memuar, badiiy adabiyotlarni oʻqiydilar. Intensiv ichki faoliyat kuzatiladi. Natijada oʻz hayot yoʻlini belgilashga intilish paydo boʻladi va shu asosda oʻz-oʻzini takomillashtirishga ongli qadam qoʻyadilar. Bu yoshdagi bolalar uchun oʻz ustida ishlash, bilim doirasini kengaytirish, faoliyatning asosiy turlari bilan qiziqish kuchayadi. Bilish faoliyati bilan bir qatorda ijtimoiy-axloqiy muammolar ham koʻproq oʻrin egallay boshlaydi, mehnat malakalarini egallashga intilish faollashadi.

Oʻsmir yoshdagi oʻquvchilar oldilariga yaqin maqsadlar bilan bir qatorda uzoq maqsadlarni ham ham qoʻyishadi. Ularning oʻzlari ustida ishlash rejalari kasb tanlash, xarakter va maʼnaviy xislatlarni shakllantirish bilan bogʻliq istiqbolli yoʻnalishga asoslangan. Ular oʻz axloqlarini faolroq tahlil qiladilar, kuchli va zaif tomonlarini belgilaydilar, qanday xislatlarni rivojlantirib, qaysilardan xalos boʻlish kerakligini anglay boshlaydilar. Bu yoshda idealga boʻlgan intilish juda kuchli boʻladi, natijada salbiy xislatlarni bartaraf qilish istagi ham kuchayadi. Kamchiliklarni tuzatish kattalar koʻrsatmasi bilangina emas, balki ichki undovlar bilan ham yuz beradi, chunki ular oʻz xatti-harakatlarini anglab yetadilar va axloqlarini baholay oladilar. Axloqiy xislatlar mavhum tarzda emas, balki oʻzlari qoʻllagan holda anglana boshlaydi, yaʼni oʻzining shaxs sifatidagi ahamiyati, qiziqishlarini aniq-ravshan tushunish sodir boʻladi. Oʻzlikni anglash asta sekin, tadrijiy rivojlana boradi.

Oʻzlikni anglashning asosiy qismlari va uning mezonlari oʻz-oʻzini baholash va oʻz-oʻzini tahlil qilishdir. Shuning uchun oʻzlikni anglashni rivojlantirish birinchi

navbatda o'z axloqi va faoliyatini ob'ektiv, xolis baholash va tahlil qilishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Yuqori sinf o'quvchilarida o'zlarining va atrofdegilarning xatti-harakatlarini tanqidiy baholashga intilish yaqqol namoyon bo'ladi. O'z-o'zini baholash o'z-o'zini tarbiyalashga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. O'z shaxsini to'g'ri baholashni shakllantirish o'z-o'zini tarbiyalash, o'zlikni anglash sari qo'yilgan ilk qadamdir. O'z-o'zini baholash shaxsning hayotdagi o'rnini aks ettiradi, shaxsning vazifasi sifatida axloqqa nisbatan bo'lgan taktikasini belgilaydi va uni hal qilishning tarkibiy qismi deb hisoblaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar/ References

1. Munavvarov A.K. Педагогические условия повощения эффективности семейного воспитания. «Фан», -Т.: 1989 . -110 с.
2. Munavvarov A.Q. Oila pedagogikasi. -Т.: «O'qituvchi», 1994. -100-101 bet.
3. Xasanov T.X. Теоритические и методический осново воспитания дисциплинированности и культуру младших школьников в целостном учебно-воспитательном процессе. АДД. -Т.: 1993.
4. Вахрамов Q. O'smirlarning o'zligini anglash va o'z-o'zini boshqarishga o'rgatishning pedagogik omillari. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissyertatsiyasi. 2006 yil. Toshkent